

Г.М. Костенко

НАБОКОВ-БУНІН ТА ПРОБЛЕМА ТВОРЧИХ ВЗАЄМИН

Парадигмою дослідження є творчі взаємини Набокова і Буніна, питання, яке не отримало достатнього висвітлення у літературознавстві, що визначає актуальність цього дослідження. Лише в працях Б. Бойда і М. Д. Шраєра зроблена спроба розглянути взаємини Буніна й Набокова достатньо повно і в розвитку. Саме спроба дослідити вплив І.Буніна на творчу еволюцію В.Набокова і своєрідність поетикальних доробок обох видатних письменників у діалозі суперництва-наслідування є головною метою цієї роботи.

Б.Бойд відзначає, що відносини між художниками були достатньо напруженими, і характеризує їх такими експресивними визначеннями, як «захоплення» [1, с. 471] і водночас «заздрість» [1, с. 504]. Синтез того й іншого – у категоріях «поетики суперництва» – здійснив американський дослідник М.Шраєр. Він розглядає стосунки Буніна й Набокова як діалог, що має значення як для творчої еволюції авторів, так і для літературного процесу епохи [12, с. 131], та вважає, що Набоков навчився в Буніна мистецтву інтонації і ритму в прозі, а деякі оповідання Буніна складають тематичний і стилістичний фон для оповідань Набокова (наприклад, відчувається певне перекликання між оповіданням Буніна «Пан із Сан-Франциско» і оповіданням Набокова «Пільграм») [12, с. 148–153].

Сам Бунін визнавав свій вплив на Набокова. У листі Єлизаветі Малоземовій від 7 грудня 1937 він писав: «Я думаю, якби не було мене, не було б і Сіріна (хоча, на перший погляд, він здається таким оригінальним)» [13, с. 216]. Водночас бунінська характеристика творчості Набокова найчастіше була дуже негативною. Бунін називав Сіріна «лихачем біля нічного шинку, хоч і чудовим» або «шахраєм і словоблудом (часто просто недорікуватим)» [13, с. 216].

Набоков у романі «Інші береги» віддав належне «удивительным струящимся стихам» Буніна, а також його захопленню плинністю часу, старістю, смертю [5, с. 260]. Він згадує, як одного разу Бунін запросив його до ресторану і був спантеличений байдужістю Набокова до рябчика і роздратований його відмовою відкрити душу; наприкінці ж обіду їм було нестерпно нудно один з одним [5, с. 261]. Сам же Бунін заперечував подібну зустріч, називаючи все написане «дикою і дурною брехнею». Пізніше ця ситуація буде відображена в романі «Пнін», коли під час зустрічі в Парижі Пнін вигукнув знайомому Георгію Арамовичу (автор прямо натякає на реального Георгія Адамовича) свою думку про оповідача роману, в якому можна розгледіти постать самого Набокова: «Не вірте жодному його слову. Він все вигадує. Він жахливий майстер вигадки» [14, с. 430–431].

Співвідношення пам'яті та уяви найбільш наочно представлене в автобіографічному романі Набокова «Інші береги» (російською мовою «Другие берега»). Назва створеного далеко від Росії набоківського роману повністю

суголосна рядку з пушкінського вірша «...Вновь я посетил...»: поет повертається в будинок, в якому жив на засланні, дивиться навколо, «вспоминая с грустью Иные берега, иные волны...» [10, с. 446]. Подібна назва, на думку Н. Ніколіної, підкреслює нерозривний зв'язок часу та простору: минуле вважається не як остаточно зникле, а як те, що існує в іншому просторовому вимірі, і це доводить перемогу пам'яті та уяви над часом [7, с. 28].

Тобто пам'ять за допомогою уяви намагається створити власний час, в якому минуле отримує нове міфологічне наповнення, підіймаючи автора над обмеженнями традиційного часу та простору. Письменник створює власне минуле і власну особистість, на що звертав увагу Вс. Сахаров. Саме від цього натхненного і пустотливого містифікатора, на думку вченого, йде складна й лукава набоківська міфологія, що зародилася в енциклопедії цих міфів, – наскрізь літературна, придумана, уміло створена книга «Інші береги», яку ми простодушно й абсолютно несправедливо вважаємо власне автобіографічними, простими, щиросердими спогадами письменника і якою серйозно користуємося як достовірним історичним джерелом [11].

Власне автобіографічним не можна назвати і роман І. О. Буніна «Життя Арсен'єва», певне перекликання з яким можна побачити і в романі Набокова «Інші береги». Цікаву характеристику роману Буніна «Життя Арсен'єва» дав К. Г. Паустовський: «Це не автобіографія. Це – злиток зі всього земного жалю, чарівності, роздумів і радощів. Це – дивовижне поєднання подій одного людського життя, поневірянь, країн, міст, морів, але серед цього різноманіття землі на першому місці завжди наша Середня Росія» [9, с. 13].

«Російськість» роману Буніна підкреслює і О. Михайлов, порівнюючи «Життя Арсен'єва» з романом Пруста «У пошуках втраченого часу». Обидва ці твори О. Михайлов називає «автобіографіями вигаданої особи», водночас додаючи, що роман Пруста – інтернаціональний, космополітичний, а бунінський – твір національний, російський, «близький і зрозумілий, насамперед, росіянину» [4, с. 13].

Дійсно, бунінські замальовки природи з її великими просторами, «без всяких преград и границ» [3, с. 40], сцени сільського життя, мирний звичайний побут помісного дворянства, вічна потреба свята з постійним похміллям – цілком російські і зрозумілі тільки російському читачеві. Та й відчуття, які охоплюють головного героя, – також російські, властиві національному слов'янському менталітету, – відчуття марності всього у світі, даремності пошуків, безпритульності, нерозсудливості, повної самотності.

Автор не може втриматися від коментаря, що він зростав «среди крайнего дворянского оскудения, которого опять-таки никогда не понять европейскому человеку, чуждому русской страсти ко всяческому самоистреблению» [3, с. 41]. Бунін неодноразово повторює, що він росіянин і відчуває цю Росію, «ее прошлое и настоящее, ее дикое, страшные и все же чем-то пленяющие особенности и свое кровное родство с ней» [3, с. 57]. Він пишається цим

справжнім російським життям, «а Россия богаче, сильней, праведней и славнее всех стран в мире» [3, с. 62].

Проте картини російського побуту й опис особливостей російського менталітету в Буніна глибоко суб'єктивні. Письменник не довіряє здатності пам'яті правильно відтворити минуле: «что повторяю, мы знаем, что помним – мы, с трудом вспоминаящие порой даже вчерашний день!» [3, с. 13]. Бунін не знає, що керує нашою свідомістю і пам'яттю. Можливо, запахи, які можуть містити в собі відчуття закоханості, і свіжість фонтану, і звуки військової музики, все те, що для Альоші Арсеньєва ввібрав в себе запах «тютюну» [3, с. 69]. Або ж мандрі можуть повернути вас у минуле, яке насправді виявиться зовсім іншим (як з поїздом до Севастополя, де Альоша хотів дізнатися про молодість свого батька, але місто було таким свіжим, світлим, несхожим на дні Севастопольської облоги).

Водночас «Життя Арсеньєва» – це роман про творця і «словесное творчество» (за виразом самого письменника), в чому він вбачав щось «неотразимо-чудесное» [3, с. 95], що споріднює твір Буніна з романом Набокова «Інші береги». На думку І.Б.Ничипорова, герої-оповідачі двох романів гостро відчують зв'язок їхнього життєвого шляху з ірраціональними основами буття, силами родової пам'яті і спадковості. Пізніше, вже як митець, герой Буніна з новою силою усвідомлює своє безсилля раціоналістично зрозуміти, з чого треба почати опис свого життя, неможливість створення лінійної, історично мотивованої біографії [8].

Період своїх творчих пошуків Бунін називає «иночеством» [3, с. 192], можливо, порівнюючи його з учнівством і самовідданістю молодих ченців. Для віршів він черпає натхнення у Пушкіна й Лермонтова, мріє про ранню славу. Описуючи помісне «запустення, глушь, распад», Бунін, звертаючись до уявного співрозмовника, вигукує: «Сколько заброшенных поместий, запущенных садов в русской литературе и с какой любовью всегда описывались они!» [3, с. 86].

Розповідь про своє перше суперечливе кохання він передає в дусі тургенівської повісті «Перше кохання», стимулом для чого певною мірою були візит до садиби, що стала прототипом «Дворянського гнізда». Дивлячись через низьку огорожу на дім, оточений рідким садом, героєві раптом пристрасно захотілося кохання [3, с. 194]. Надалі лейтмотивом його складних відносин з Лікою стане «Сімейне щастя» Л.Толстого, в якому Ліка буде підкреслювати рядки, знаходячи певну схожість між стосунками толстовських героїв і їх взаємин з Альошею.

Буніна не цікавить політична ситуація в Росії; він знає, що десь був молодий Вільгельм Другий, був Олександр Третій, «грузный хозяин необъятной России», але була також весна, і був хтось, «таивший в себе тоску о своем будущем, где, казалось, ожидала его вся прелесть и радость мира» [3, с. 149]. Головне, що рухає Буніним як митцем, – це бажання відобразити все багатство життя, подій і відпочинку, зустрічей і бесід, задоволень і неприємностей, всі враження, картини й образи, окремі почуття й думки,

безладні спогади про минуле і мрії про майбутнє, те, в чому, на його думку, полягає сенс і мета життя [3, с. 153]. «Образовать в себе из даваемого жизнью нечто истинно достойное писания – какое это редкое счастье – и какой душевный труд!» – вигукує Бунін [3, с. 229].

Він розуміє, що треба писати про дахи, про калоші, про спину, а не «бороться с произволом и насилием, защищать угнетенных и обездоленных, давать яркие типы, рисовать широкие картины общественности, современности, ее настроений и течений!» [3, с. 233]. Наводячи повністю цитату, запозичену, можливо, з якогось революційного етюдю критика-демократа, Бунін, таким чином, вступає з ним у полеміку, доводячи, що хороший письменник не обов'язково повинен писати про народні сподівання, а відображати реальність навколо себе і власні творчі прагнення. Він хоче писати так, «как я знаю и как чувствую!» [3, с. 240].

Бунін визнає й важливу силу уяви, її здатність охоплювати величезні простори місця й часу, жити чужими й далекими життями. Водночас письменникові важко відповісти на питання, де межа між його дійсністю і його уявою, яке є «ведь тоже действительность, нечто несомненно существующее» [3, с. 305]. Саме уява допомагає йому відтворити втрачену Росію, побачити ледь помітну рідну Кам'янку в спекотному провансальському повітрі його вигнання. Але чи існувала колись якась Кам'янка, ставить питання письменник, і невже це сонце, яке сяє зараз у саду, те ж саме, що було в Кам'янці? [3, с. 307].

Це всього лише сон – такий висновок робить Бунін; сон, який допомагає письменникові не тільки самому побачити власне минуле, але й занурити в цей сон читача, примусити його пережити знов і знов це минуле, побачити його відображення в дзеркалі (ще один важливий елемент бунінської поетики). Дзеркало для Буніна не тільки можливість визначити власне існування, але й зазирнути в невідоме і незбагненне.

Саме в мотивах сну і дзеркального відображення, що повторюються у Набокова, можна побачити вплив бунінської поетики. І в оповіданні «Пільграм», і в оповіданні «Пан із Сан-Франциско» сюжет будується на мотиві нездійснених бажань, що так і залишилися мрією, сном про майбутнє. Бунінський герой, як пише сам письменник, «не жил, а лишь существовал, правда, очень недурно, но все же возлагая все надежды на будущее» [2, с. 53]. До втілення «той страстной, неизменной, изнурительной и блаженной мечты, которой он болел с тех пор, как себя помнил» [6, с. 250] прагне і Пільграм з оповідання Набокова. Тому він так пристрасно тримається за свою лавку, відчуваючи в ній єдиний зв'язок між його берлінським існуванням і «призраком пронзительного счастья» [6, с. 253], яке так і не втілиться в реальність.

Загалом, оповіданню Набокова властива певна подвійність. Герой Набокова живе в двох світах – реальному й ірреальному, створеному його фантазією. Ці світи дзеркально протилежні один одному, в основі їх побудови знаходиться опозиція духовного-бездуховного, прекрасного-потворного, внутрішнього-зовнішнього, реального-вигаданого. Межею, що розділяє світи, є

сон, а символом, що пов'язує, – образ гусениці, що поступово перетворюється на прекрасного метелика. Навіть прізвище героя, під яким він відомий читачеві, несе в собі цю подвійність. З одного боку, прізвище Пільграм співзвучне слову «пілігрим», що пояснює мрії героя про далекі подорожі в пошуках метеликів; з іншого боку, суфікс -грам (у перекладі з давньогрец.) означає «щось написане», тобто всі мрії і подорожі героя так і залишаються лише в його думках і на сторінках оповідання, написаного його творцем.

Проблеми реального й уявного цікавлять і Буніна. Пан із Сан-Франциско, побачивши купу якихось «жалких, насквозь проплесневевших домишек, налепленных друг на друга у самой воды», раптом розуміє, що це і є справжня Італія, якою він приїхав насолоджуватися, і реальність побаченого доводить його до відчаю [2, с. 60]. Здивування викликає в нього і несподіваний збіг сну й дійсності, коли в господарі готелю на Капрі він впізнає людину, що наснилася йому по дорозі на острів, але ситуація здається йому швидше комічною, ніж тривожною, оскільки, як уточнює автор, «в душе его уже давным-давно не осталось ни даже горчичного семени каких-либо так называемых мистических чувств» [2, с. 61].

І смерть героя стає природним фіналом історії людини, духовно мертвої ще задовго до її фізичного кінця. Тому опису смерті персонажа й тривалого шляху до місця поховання приділено так багато уваги на сторінках оповідання. Бунін хоче показати, що після смерті людині віддається належне: скільки принижень і неуваги отримали від пана із Сан-Франциско люди, що обслуговували його за життя, стільки ж принижень і людської неуваги відчуває тепер герой Буніна, мандруючи з одного портового сараю до іншого.

Бунін – майстер контрасту, що особливо помітно при описі корабля, що везе пана із Сан-Франциско в останню дорогу. Світлі, осяйні люстрами зали – і дно темного трюму, де стоїть труна з тілом пана із Сан-Франциско. Звучить весела музика на кораблі – і їй відповідають завивання завірюхи і «гудевший, как погребальная месса, и ходивший траурными от серебряной пены океан» [2, с. 70].

Музичність цієї сцени облагороджує й пана із Сан-Франциско, і саму смерть, яка стає не тільки фіналом життєвого шляху людини, але й джерелом чогось нового й несподіваного. Так, погонич, що везе тіло пана із Сан-Франциско до корабля, думає про те, що отримав несподіваний заробіток завдяки цьому панові, і до нього повертається колишня безтурботність. Як і раніше, гуде вуличний базар, туристи вирушають у гори, і автор розсипається низкою яскравих епітетів, відтворюючи образ цієї «радостной, прекрасной, солнечной» країни, в якій плаває «сказочная синева», сяють вранішні пари, і все вище і вище піднімаються «туманно-лазурные» масиви гір, «красоту которых бессильно выразить человеческое слово» [2, с. 69]. І смерть виступає прологом до утвердження нового світу, в якому «снова водворились мир и покой» [2, с. 68].

Для Набокова смерть не така матеріальна; швидше це перехід людини на інший рівень, в інший стан. Автор спочатку повідомляє читачу, що Пільграм поїхав далеко; ймовірно, він відвідав усі місця, про які мріяв, побачив усіх метеликів, яких хотів побачити. І тому «в деякому розумінні», повідомляє Набоков, абсолютно неважливо, що вранці, увійшовши до лавки, дружина побачила, що Пільграм сидить на підлозі, вже давно мертвий [6, с. 261]. Йому все-таки вдалося відійти від колишнього життя, спробувавши втілити мрію в реальність, зробити сон дійсністю. Але він дуже довго чекав, і мрія так і не вилупилася з лялечки, і лялечка померла, не встигнувши перетворитися на прекрасного метелика, який для Пільграма так і залишився символом нездійснених надій, успіху, який так і не дався йому в руки.

Отже, традиція російської літератури в творчості Набокова отримала своє продовження, хай в інших декораціях і на інших просторах. Це не тільки не позначилося на її змісті, але й наповнило новим сенсом і відчуттям дійсності. Набоков зумів заглянути в майбутнє російської оповідної традиції, ні на хвилину не випускаючи з уваги її минуле. В його творчості російська література зазнала впливу нових європейських тенденцій, збагатившись їх світорозумінням і світобаченням, питання, яке потребує ще детального вивчення.

Література

1. Бойд Б. Владимир Набоков: русские годы = Vladimir Nabokov: the russian years: Биография / Брайан Бойд; [авториз. пер. Г. Лапиной]. – М.: Изд-во Независимая Газета; СПб.: Симпозиум, 2001. – 695 с., [12] л. ил., портр., факс.
2. Бунин И.А. Господин из Сан-Франциско / Иван Александрович Бунин // Бунин И.А. Собрание сочинений в 6 т. / [редкол.: Ю.Бондарев, О.Михайлов, В.Рынкевич; статья-послеслов. и коммент. А.Саакянц]. – М.: Худож. лит., 1988.
Т. 4: Произведения 1914-1931. – 1988. – С. 53-71.
3. Бунин И.А. Жизнь Арсеньева / Иван Александрович Бунин // Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 т. / [под общ. ред. А.С.Мясникова и др.]. – М.: Издательство «Художественная литература», 1965-1967.
Т. 6. – 1966. – 340 с.
4. Михайлов О. Примечания / О.Михайлов // Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 т. / [под общ. ред. А.С.Мясникова и др.]. – М.: Издательство «Художественная литература», 1965-1967.
Т. 6. – С. 311-323.
5. Набоков В.В. Другие берега: [роман] / Владимир Владимирович Набоков. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 284, [4] с. – (Классическая и современная проза).
6. Набоков В. Пильграм / Владимир Владимирович Набоков // Набоков В.В. Рассказы. Воспоминания / [сост., подгот. текстов, предисл. А.С.Мулярчика; коммент. В.Л.Шохиной]. – М.: Современник, 1991. – С. 248-261.

7. Николина Н.А. Поэтика русской автобиографической прозы: [учебное пособие] / Н.А.Николина. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 424 с.
8. [Ничипоров И. Б.](#) «Автобиографический» роман в творчестве И.Бунина и В.Набокова («Жизнь Арсеньева» и «Другие берега») [Электронный ресурс] / И.Б.Ничипоров // Православный образовательный портал. – Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/philology/37234.php>.
9. Паустовский К.Г. Иван Бунин // Бунин И.А. Повести, рассказы, воспоминания / [подгот. текста и примеч. П.Л.Вячеславова]. – М., 1961. – С. 3-18.
10. Пушкин А.С. «...Вновь я посетил» / Александр Сергеевич Пушкин // Пушкин А.С. Избранные сочинения / [редкол.: Г.Беленький, П.Николаев; Сост., вступит. статья, примеч. и подбор ил Л.Соболева]. – М.: Худож. лит., 1990. – С. 446-447.
11. Сахаров Вс. В.В.Набоков – русский писатель [Электронный ресурс] / Вс. Сахаров. – Режим доступа: <http://www.ostrovok.de/o/pldrose/saharov/essay013.htm>.
12. Шраер М.Д. Набоков: темы и вариации = Nabokov: themes and variations / Максим Д. Шраер; [пер. с англ. В. Полищук при участии авт.]. – СПб.: Акад. проект, 2000. – 374, [2] с.: ил., портр., факс. – (Современная западная русистика).
13. «Я не понимаю, из чего сотворен его мир...». Владимир Набоков в переписке и дневниках современников / [сост., пер., вступ. и примеч. Н.Мельникова] // Иностранная литература. – 2009. – № 4. – С. 209-266.
14. Nabokov V. Pnin: [a novel] / Vladimir Nabokov // Nabokov V. Novels 1955-1962. Lolita. Pnin. Pale Fire. Lolita: A Screenplay. – N.Y.: Literary Classics of the United States Inc., 1996. – P. 299-435.

Аннотация

Костенко А.Н. Набоков-Бунин и проблема творческих взаимоотношений

В статье рассматривается вопрос творческих взаимоотношений Набокова и Бунина, не получивший достаточного освещения в литературоведении. Именно попытка исследовать влияние И.Бунина на творческую эволюцию В.Набокова и своеобразие поэтикальных наработок обоих величайших писателей в диалоге соперничества-наследования является главной целью этой работы. В своих произведениях оба писателя создают собственное прошлое и собственную личность, где важную роль играет сила воображения, ее способность охватывать огромные просторы места и времени, жить чужими и далекими жизнями. Именно в мотивах сна и зеркального отображения как составляющих воображения, которые повторяются у Набокова, можно увидеть влияние бунинской поэтики.

Ключевые слова: творческий диалог, творческая эволюция, поэтикальные наработки, автобиографический роман, роман о творце, двойственность повествования.

Анотація

Костенко Г.М. Набоков-Бунін та проблема творчих взаємин

У статті розглядається питання творчих взаємин Набокова і Буніна, яке не отримало достатнього висвітлення у літературознавстві. Саме спроба дослідити вплив І.Буніна на творчу еволюцію В.Набокова і своєрідність поетикальних доробок обох видатних письменників у діалозі суперництва-наслідування є головною метою цієї роботи. У своїх творах обидва письменника створюють власне минуле і власну особистість, де важливу роль грає сила уяви, її здатність охоплювати величезні простори місця й часу, жити чужими й далекими життями. Саме в мотивах сну і дзеркального відображення як складових уяви, що повторюються у Набокова, можна побачити вплив бунінської поетики.

Ключові слова: творчий діалог, творча еволюція, поетикальний доробок, автобіографічний роман, роман про творця, подвійність оповідання.

Summary

Kostenko A.N. Nabokov-Bunin and the problem of creative relations

The article considers the question of creative relations between Nabokov and Bunin that lacks sufficient reflection in literary criticism. The main of this work is the attempt to study I.Bunin's influence on Nabokov's creative evolution and peculiarity of poetic gains of both outstanding writers in the dialogue of competition-inheritance. In their works both writers create their own past and own personality, where imagination plays the main role with its ability to cover huge space of location and time, live somebody's distant lives. The motifs of dream and mirror reflection as imagination makings repeated in Nabokov's stories can be traced as influence of Bunin's poetics on Nabokov.

Key words: creative dialogue, creative evolution, poetic gains, autobiographical novel, novel about creator, duality of narration.